

De megvagyunk még. Majdnem megvagyunk

(Az Akadémiáról)

PUBLICISZTIKA - LXII. évfolyam, 28. szám, 2018. július 13.

Valahol egy nem oly távoli országban a tudományügyekért is felelős miniszter egy június 27-i napon derült égből villámcsapásként bejelentette, hogy az addig külön intézményekként működő orvosi, mezőgazdasági és tudományos akadémiákat összevonják, és föléjük (melléjük?) egy olyan állami hivatalt rendelnek, amely az új szervezet teljes vagyonát és benne az addig az akadémiákhoz tartozó kutatóintézeteket kezelni fogja, továbbá az akadémikusok státusza is jelentősen megváltozott volna. A tudósok előtt addig titokban tartott törvényjavaslat óriási tiltakozást váltott ki, az érintett akadémiák elnökségei azonnal egyhangúlag elutasították, a kutatók pedig nagy demonstrációkat tartottak.

A végrehajtó hatalom feje július 3-án találkozott a tudományos akadémia elnökével, majd ezt követően a két másik akadémia vezetőjével is, de már aznap benyújtották a parlament elé a tervezetet, és július 5-én második olvasatban is megtárgyalták. Az elnökök hathatós beavatkozásának köszönhetően a reform tartalma jelentősen megváltozott, július 8-ára úgymond „180 fokos fordulatot vett”, és szeptemberre az akadémiák egyesítése és az intézetek elcsatolása lekerült a napirendről, az akadémikusok helyzete sem módosult, bár a központi vagyonkezelő ügynökség csökkentett hatókörrel létrejött, így a kormánynak végül is befolyása lett az akadémiák pénzügyeire, mert ő nevezhette ki a gazdasági vezetőket.

A tájékozottabb olvasó már rájöhetett, hogy mindez 2013-ban Oroszországban esett meg, ahol nemcsak a központosításnak, de a tudósok tiltakozásának is szép hagyománya van, hiszen amikor Andrej Szaharovot, a korábban Lenin- és Sztálin-díjjal, majd emberi jogi tevékenységéért Nobel-békedíjjal kitüntetett fizikust 1980-ban a „zárt városként” nyilvántartott Gorkijba telepítették ki, az akkori Szovjet Tudományos Akadémia a teljes hatalmi nyomással szemben sem volt hajlandó megszavazni a kizárását.

Hervad a mosoly a szájról

Az orosz példa követése, legalábbis a politika oldaláról, nem meglepő az újabb hazai közéletben, hiszen a civil szervezetek külföldi ügynökként való besorolása, a közszolgálati média államosítása, a független sajtó kivásárlása, a teljes központosítás, valamint az autonómiák leépítése mind keletre mutatnak.

Az idehaza már szokásos „rapid módon” június 12-én elindított átalakításnak, amely az MTA támogatásának nagy részét minisztériumi kezelésbe adná, az MTA továbbra is ellenáll, és majd csak a költségvetési törvény július 20-i megszavazásakor derül ki, hogy sikerrel-e. Kezdetben az Akadémia tárgyalások útján próbált egyezsége jutni a miniszterrel, bár megjegyzem, hogy az MTA elnökének nem egy miniszter lenne az egyenrangú partnere, hanem maga a miniszterelnök. Sőt, amint azt Pléh Csaba az RTL-nek július 4-én adott interjújában említette, előbb az új innovációs stratégiát kellett volna kialakítani, hogy tudni lehessen, hogyan kívánják a változatlan összegű költségvetési forrásokat az új szervezetben hasznosítani.

Az MTA időközben megtette ellenjavaslatát, amelyben vagy alapos tárgyalások és egyeztetések után az egész csomag egy évvel későbbi beterjesztését, vagy a kutatóhálózat finanszírozását szolgáló 20 milliárd Ft-nak az MTA kezelésében maradását kérte azzal, hogy idén csak a különféle kiegészítő pályázati célokra

szolgáló 8 milliárdnyi összeg kerüljön az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) felügyelete alá.

Nemzetközi szervezetek is hallatták a hangjukat: az európai akadémiák szövetsége, a visegrádi országok akadémiái, az egyéni tagokból álló Európai Tudományos Akadémia mind eljuttatta szolidaritási nyilatkozatát az MTA-nak. Csakhogy ez idő alatt a sajtóban is vita kerekedett az autonómia- és a központosításpártiak között. Az érvek szerteágazóak voltak. Az előbbiek a tudomány szabadságát védelmezték, az utóbbiak az akadémiai kutatások csekély társadalmi hasznát hangsúlyozták. Ugyanakkor meglepő – szándékos vagy akaratlan – tájékoztatatlanságot mutatnak az MTA kutatóhálózatának működése ügyében. Ennek fényében teljesen érthető, hogy a vita iránt érdeklődő tágabb közönség ismeretei is igen hiányosak.

Csárdásosztók és asztaldöngetők közt hervad az emberség hivalkodó csokrétája

A Magyar Tudományos Akadémia több különböző feladatot ellátó szervezet, a rá vonatkozó törvény szerint: „önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestület, amely a tudomány művelésével, támogatásával és képviselésével kapcsolatos országos közfeladatokat lát el”. Ebbe beletartozik, hogy bárki, aki tudománnyal foglalkozik, és erről „papírja van”, vagyis doktori fokozatot szerzett, tagja lehet a köztestületnek. A köztestületi tag nem „akadémikus”, viszont választó és választható különböző bizottságokba. Akadémikussá hosszas eljárás eredményeképpen válhat valaki, de a 70 év alattiak létszáma a kétszázat nem haladhatja meg, és velük együtt összesen 365 akadémikus lehet.

Kezdjük a visszatérő vádakkal. Mivel az emberi életkor egyre növekszik, nem csoda, hogy vannak idős, sőt igen idős tudósok is az MTA-tagok között. Ám a korfa törvényszerű alakulása révén létszámuk csekély, és mivel a döntési folyamatokban (a 11 tudományos osztályban és a köztestület által választott tagságú, nagyszámú szakmai bizottságban) a 70 évnél fiatalabbak nagy többségben vannak, az MTA még akkor sem gerontokratikus intézmény, ha a közgyűléseken az öszes hajúak látszanak többségben lenni.

Az is ismeretes, hogy – nem a sztálini időkre, hanem a XIX. századra visszamenő hazai hagyomány alapján – az akadémikusok tiszteletdíjat kapnak. Ezt 1949 előtt az MTA a bőkezű mecénások által neki adományozott jelentős vagyonából fizette, és csak az államosítás után szorult rá, hogy a központi költségvetés perkálja ki ennek fedezetét.

Ugyancsak sztálinista találmánynak titulálják sokan az MTA kutatóhálózatát, nem tudván arról, hogy amit a szovjet rendszer sajátjának gondolnak, azt valójában ott is mástól lesték el, csakúgy, mint a sokáig kárhoztatott, de mára leépített kandidátusi-doktori hierarchiát, amelyet eredetileg egy cári rendelettel hoztak létre 1810-ben Oroszországban, majd az időközben átalakított szisztéma 1917-es eltörlése után 1934-ben vezették be újra.

A hazai kutatóhálózatnak, mint azt már többen többször is megírták, volt itthoni előzménye, mindenekelőtt a Teleki Pál által 1926-ban alapított Államtudományi (amelyet a mai MTA Földrajztudományi Intézet tekint elődjének), majd a Táj- és Népkutató, illetve a Történettudományi és az Erdélyi Tudományos Intézet, amelyekből 1941-ben a Teleki Pál Intézet jött létre.

De a szovjet intézeti rendszer sem Sztálin fejéből pattant ki, hanem az 1911-ben a hasonnevű császár alapította Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft szolgált mintaként, tehát a magyar kutatóintézeti hálózat, még ha közvetlen szovjet ösztökélésre keletkezhetett is, nem kommunista találmány, már csak azért sem, mert a német ősi mai utóda a híres-nevezetes Max Planck Társaság többségében természettudományos intézeteivel, de a vele párhuzamos Leibniz Társaságba például számos humán- és társadalomtudományi intézet tartozik, köztük a több mint 200 munkatársat felsoroló Német Nyelvi Intézet (Institut für deutsche Sprache).

Meg lehet persze kérdezni, hogy miért az Akadémia, miért nem az állam felügyeli a hálózatot, mint például a franciáknál vagy az olaszoknál, de látni kell, hogy a kutatómenedzsment akkor is külön szakma, a

kutatási irányok eldöntése, az eredmények értékelése ott is (hazai és külföldi) tudósok bevonásával folyik. A vér szagát érezve már pár egyetem is bejelentkezett, hogy szívesen átvenne MTA-intézetet, de ennek következményeit itt nincs terünk kifejtetni.

Most még csak annyit, mielőtt visszatérnék a kutatási témák oly aktuálissá vált problémájára, hogy sokan azt is felhozzák az MTA felügyelte hálózat mellett, hogy a legnehezebb időkben sokaknak volt mentsvára egy-egy akadémiai állás, amikor az egyetemekről ki voltak tiltva, akik „megmételtyezhették” volna az ifjúságot. A név szerinti lista túl hosszú lenne, de piarista szerzetestől arisztokratán át börtönviselt ellenállóig terjed.

Mert a Tekintetes Úr tán mindeneket lát

Hogy fest ma a kutatás egy intézetben, és ki határozza meg, hogy mit lehet kutatni? Mindenekelőtt szó sincs róla, mint azt némely sajtótermékekben ismételtetik, hogy „mindenki azt kutat, amit akar”. A tervmunkálatnak nevezett, központilag jóváhagyott utasítási rendnek rég leáldozott, de bizony a kutató a munkaidejének csak csekély részét szánhatja olyan kutatásra, amit nem hagyott jóvá a csoport- vagy osztályvezetője mint az adott részterület felelőse, aki végső soron az intézet (fő)igazgatójának tartozik a tervek bemutatásával, majd beszámolással, évenkénti jelentéssel. A pályázati kutatócsoportok pedig adott témákra szerveződnek, amelyeket meghatározott időkeretben az ígért eredményekkel kell lezárni.

Az intézet vagy kutatóközpont teljesítményéért azután a (fő)igazgató felel, és bár olyasmire nem emlékszem, hogy valakit alkalmatlanság miatt kinevezési ideje alatt felmentettek volna, számos esetről tudok, amikor a mandátuma lejártakor éppen ilyen okok miatt nem adtak esélyt a korábbi vezetőknek, hogy folytathassa.

Mint utaltam rá, az MTA-nak van egy kialakult tudománymenedzselési szervezete is, egyrészt tudósokból álló testületekből, amelyek a szakmai kontrollt gyakorolják, például az intézetekhez/központokhoz rendelt és egyharmadrészt más országbeli szakemberekből álló külső tanácsadókból, másrészt abból az Akadémiai Kutatóintézeti Tanácsból, amelynek három tagját a kormány érintett minisztériumai delegálják, és amely minden prioritási és költségvetési kérdésben döntési jogokkal rendelkezik, továbbá hivatali alkalmazottakból, akik végrehajtják e testület és annak vezetője, a főtitkár rendelkezéseit.

A döntések alapját pedig azok az évenként benyújtandó tervek, illetve jelentések képezik, amelyeket az MTA – egyébként igen informatív – honlapján bárki elolvashat. Ezek összeállítását másfél hónapos kemény munka előzi meg, amely során a legnagyobb gondot mindig az okozza, hogyan lehet azt a sok tevékenységet, amit az elmúlt évben végeztünk, az intézetünkre kiszabott 10 oldal terjedelemben összefoglalni.

Sem a kormány a három vaskos kötetbe foglalt évenkénti, sem a parlament a nem annyira részletes és terjedelmes, de ábrákkal dúsan illusztrált kétévenkénti beszámolókhöz soha semmilyen észrevételt nem fűzött, általában egyhangúlag elfogadták őket. Ki tudja, miért lett épp most támadható az MTA kutatóhálózatának a tudományos profilja, és miért egyik napról a másikra kell a finanszírozási rendszerét átalakítani...

Vacog, fehérlik, ám vigyázzban áll

Mert mi is lesz, ha megvalósul a miniszter elképzelése, amit a több újságnak nyilatkozó vegyészprofesszor a *Magyar Hírlap* tudósítása szerint így értelmezett: „Visszatérve az MTA jövő évi lehetőségeire, az akadémikus rámutatott, mind a minisztérium, mind az Akadémia költségvetési sorában szerepel egy húszmilliárdos tétel. Ennek alapján pedig feltételezhető, hogy szó sincs elvonásról, sőt, sokkal inkább a szféra állami támogatásának megkétszerezésére lehet számítani.” Sajnos ez a könyvelési eljárás csupán

annyit jelent, hogy az ITM-nél szereplő 20 milliárdos összeg a „bevétel” soron átkerül az MTA kezelésébe – miután az ITM meghatározta, hogy milyen preferenciák szerint kell majd a kutatóintézetek között azt szétosztani. Vagyis szó sincs a támogatás megduplázásáról.

Tegyük fel tehát, hogy az X intézet idei 1 milliárdos költségvetési támogatása jövőre 500 millióra csökken. Mivel ennek kb. 90 százaléka bérköltség, ráadásul kizárólag a közalkalmazotti státuszban lévőké, sor kerülhet a fent említett csoportos elbocsátásra – hangsúlyozom, anélkül, hogy bárki alaposan felmérte volna, hogy az X intézet eredményei nem számottevők, nem szolgálják az ország vagy a társadalom érdekeit, és erről az elvárható tisztességes eljárásban született volna döntés, ami végső soron több ezer kutatót és 15 intézetet érint, nem beszélve az egyetemeken működő MTA-támogatású kutatócsoportokról.

Ha tehát az ITM az egyes intézetek költségvetési előirányzatait maga határozza meg, majd ezt a táblázatot továbbítja az MTA pénzügyekkel foglalkozó részlegének, hogy az számfejtse őket az intézeteknek, akkor egy támogatást kétszer kellene kezelni: egyszer megkapja az ITM támogatásként, aztán átadja a saját kiadási rovatán az MTA-nak, amely átveszi bevételként, majd elkölti. Az elszámolásokat az intézetek elküldik az MTA hivatalának, amely összesíti és továbbküldi az ITM-nek, a bürokráciacsökkentés többször meghirdetett elvének dicsőségére.

Az említett vegyészprofesszor egy másik újságban ezt írta: „Nem várható el a magyar adófizetőtől, hogy majd valamikor másutt hasznosuló alap kutatásokat finanszírozzon.” Tény, hogy az alap kutatásnak az a természete, hogy nem tudni, hol (és mikor!) hasznosul, a nyilatkozó mondandójának tehát az az üzenete, hogy alap kutatásokat egyáltalán ne folytassunk, amivel a művelt világban valószínűleg egészen egyedül áll, de ki mondta, hogy nekünk a művelt világhoz kell tartoznunk?

Ha már az adófizető pénzének a hasznosulásáról van szó, akkor hasonlítsunk össze egy kormányalapítású intézetet egy hozzá közelálló profilú MTA-kutatóintézettel. A Magyar Nyelvstratégiai Intézet (Manysi) a honlapja szerint az évi összesen 166 millió Ft-ból csaknem 120 milliót fordít személyi jutásokra, azaz bérköltségre. A költségvetési törvényben meghatározott létszámuk 18 fő, tehát egy főre évi 6,7 milliós bérköltség jut. Az MTA Nyelvtudományi Intézet tavalyi 110 fős (nem pályázati) átlaglétszámára összesen 456 milliós költségvetési támogatás volt leosztva (az MTA évi 20 milliárdos keretéből), ami fejenkénti 4,1 milliós bérköltségnek felel meg, azaz a Manysi fejenkénti átlagának nagyjából kétharmadáért dolgoztak a többnyire jóval magasabban kvalifikált kutatók és állították elő a 200-nál több publikációt, a *Nagyszótárt*, az adatbázisokat, tartottak csaknem 200 előadást, kaptak 2000 körüli hivatkozást stb. Ezzel szemben a Manysi 12 felsorolt munkatársa közül többet, köztük az igazgatót és két osztályvezetőt nem lehet megtalálni a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) adatbázisában, de szakmai, sőt semmilyen életrajzuk nincsen feltüntetve, mindössze három alkalmazottuknak van említésre érdemes tudományos munkássága, sőt az egyik ún. szakmai munkatársnak például egyetlen műve található az MTMT-ben, az is a saját Manysi-beli osztályvezetője egy brosúrájának háromoldalas ismertetője.

A Manysi által kiadott legfrissebb kötet egy 2016-ban megjelent 124 lapos, kétnyelvű (azaz tulajdonképpen feleakkora tartalmú) konferenciakiadvány, a tanulmányok címszó alatt egyetlen nem saját munkatárstól származó 7 (!) oldalas szöveg szerepel. Láthatjuk még, hogy az igazgató átlagban havonta egyszer valahol megnyit vagy köszönt egy konferenciát, illetve nagyjából havonként tartanak egy munkamegbeszélést vagy szűkebb körű szemináriumot. Az igazgató és a négy (!) osztályvezető hat (!) szakmai munkatársat és egy tanácsadót felügyel, az egy titkársági alkalmazotton kívül. Szóval mire költik az adófizetők pénzét?

És ez csak egyike azoknak a kormányalapítású intézeteknek, amelyek az MTA kutatóintézeteivel párhuzamos tematikákat fednek le.

Mint nyelv alól a bánat

A múltkor (*Temetni jöttem*, *ÉS*, 2018/25., jún. 22.) azt írtam, a *Szabad Nép* színvonalán nyilvánulnak meg

az újabb sajtótámadások. Most azonban helyesbíték, mert mintha már a kínai kulturális forradalomnak csak a Mao piros könyvecskéjét ismerő, teljesítmény és hitelesség nélküli ifjúmunkásai zúdulnának rá a bűnbaknak kikiáltott ikonokra, akár a saját táborukból is, mint amilyen Pálinkás József, Hammerstein Judit, Prőhle Gergely vagy L. Simon László. Már csak a tábla hiányzik, amelyet a nyakukba akasztanának „A nép ellensége” vagy valami hasonló felirattal. A fentiekből kiderül, hogy a *Figyelő* MTA-ról szóló cikksorozatának első darabja is tele van tévedésekkel, de legalább elfogultságokkal is. A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy a tudomány demokratikus, mert valójában meritokratikus: a tudósoknak ugyanúgy megvan a maguk „csípésrendje”, ahogy a focistáknak, sőt a kőfaragóknak és a balett-táncosoknak, hogy egy másik klasszikust idézzek.

De a stílustalanság máshol is eluralkodik. Mert mire vélhetnénk Palkovics Lászlónak azt a döntését, hogy az NKFIH kb. 11 milliárd Ft kiosztásáról szóló lezárt és az elnöke által aláírt pályázati döntéseit magához vonta, hogy kihirdetésük előtt még felülvizsgálja őket – arra hivatkozva, hogy június 15-ével a hivatal az ITM fennhatóságába került, jöllehet június 30-ig még Pálinkás József volt az elnöke. A nagyjából fél évig tartó többszintű és alapos értékelési folyamatot felülbírálni aligha képes egy szűk körű és rövid határidővel dolgozó pótzsűri. Ezért felteszem, hogy egy-két megjósolhatóan feltűnést keltő módosítás kivételével, minden döntés marad a régiben, s így lakik jól a kecske és marad meg a káposzta is. Csak éppen a megoldás legalábbis nem elegáns.

Ahogy az sem vall az etikett mély ismeretére, hogy az MTA-tól kért alternatív válaszjavaslatokat a miniszter egy újságinterjúban vetette el ahelyett, hogy az MTA-elnöknek írt volna indoklást a visszautasítás okairól. Időközben a parlamenti bizottságok is engedelmesen megtárgyalták a költségvetést, és elfogadták a kormány javaslatát az MTA vonatkozásában is, július 20-án tehát aligha történik bármi meglepő.

Hacsak nem gyűrűzik át hozzánk a putyini példa...

(A címsorok idézetek Kovács András Ferenc Kölcsey Ferenc lehajtja fejét című verséből.)